

Львівський державний університет ім. І. Я. Франка

На правах рукопису

Федуник Богдан Ярославович

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРАРНО-РЕСУРСНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

(на прикладі Тернопільської області)

11.00.02 - економічна і соціальна географія

Автореферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата географічних наук

ЛЬВІВ - 1994

Робота виконана на кафедрі економічної і соціальної географії Львівського державного університету ім. І.Я.Франка.

Науковий керівник -

доктор географічних наук, професор О.І.Шаблій

Офіційні опоненти: доктор географічних наук,
професор В.П.Руденко

кандидат географічних наук,
доцент М.З.Мальський

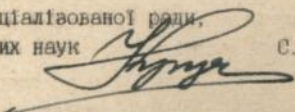
Провідна організація - Управління економіки Тернопільського облвиконкому

Захист дисертації відбудеться "23" грудня 1994 р. о 15 год.
на засіданні спеціалізованої ради К 04.04.02 Львівського
державного університету за адресою: 290000, м.Львів, вул.Дорошенка, 41

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Львівського державного університету ім. І.В.Франка, вул. Драгоманова, 5

АВТОРЕФЕРАТ розіслано 22 листопада 1994 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради,
кандидат географічних наук


С.І.Кукурудза

ЛНБ України ім.В.Стефаніка



00777265 (Y)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА І СТРУКТУРА РОБОТИ

Актуальність теми. В період переходу до ринку головним в економічному житті України є пошук шляхів підвищення ефективності виробництва, зокрема, сільськогосподарського. Важливим є дослідження, направлені на комплексне вивчення всіх наявних ресурсів, що використовуються у сільському господарстві, їх потенційний вплив на результати господарювання в умовах зміни форм власності і організації виробництва. Особливої актуальності набуває питання вивчення і оцінки трьох основних груп ресурсів: земельних, трудових і матеріально-технічних, поєднання яких у спеціальній літературі дістало назву аграрно-ресурсний потенціал (АРП).

Важливим є вивчення АРП на території адміністративної області, бо на цьому рівні розв'язуються важливі питання управління, прогнозування і використання такого потенціалу. Існує потреба глибоко вивчати питання територіальних відмінностей АРП в цілому і його складових.

У науковій літературі ще не розроблені теоретичні основи АРП, нема єдиного підходу до методів його оцінки, що утруднює аналіз використання АРП в сільськогосподарському виробництві. Труднощі пов'язані ще й з тим, що для вивчення зв'язків між ресурсами виробництва і його результатами відсутня єдина термінологія. Все це вимагає економіко-географічного вивчення поєднання різних видів ресурсів, визначення їх впливу на сільськогосподарське виробництво. Відсутні роботи в економіко-географічному вивченні АРП в умовах переходу до ринку. Глибших досліджень вимагають питання виявлення взаємозв'язків між елементами АРП, динамічної зміни його в цілому і його складових зокрема. Важливим є також питання комплексного відображення взаємопов'язаних показників, які характеризують структуру і функціонування обласного АРП. Крім цього, актуальним є дослідження економічної ефективності інтегрального АРП. Все це і визначило вибір теми, мету і головні напрями дослідження.

Об'єкт дослідження. Об'єктом економіко-географічного дослідження є АРП Тернопільської області. Особливості економіко-географічного положення, природних і соціально-економічних умов області визначили специфіку формування АРП. Важ-

ливими чинниками, які впливають на величину і структуру АРП області, є високий рівень забезпеченості земельними, трудовими і матеріально-технічними ресурсами, а також високий рівень господарської освоєності території, зокрема, сільськогосподарської.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є структура і територіальна організація АРП Тернопільської області, а також особливості природних і соціально-економічних чинників, які впливають на розвиток потенціалу.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи - дослідити особливості формування АРП адміністративної області, його структуру, розробити методичні основи вивчення АРП, основні напрями їх удосконалення в умовах переходу до ринку.

Виходячи із мети дослідження, в роботі були поставлені і розв'язані такі завдання:

- розкрити економіко-географічну суть АРП адміністративної області і його особливості;
- розроблені науково-теоретичні положення економіко-географічного дослідження АРП;
- вивчено вплив різних чинників на структуру і територіальну організацію АРП;
- досліджено компонентну і територіальну структуру, особливості функціонування АРП Тернопільської області;
- створено серію карт для комплексного аналізу АРП області на основі використання комп'ютерних програм;
- досліджено економіко-географічні проблеми використання АРП в період переходу до ринкових відносин;
- розроблені напрями удосконалення компонентної і територіальної структури АРП Тернопільської області.

Теоретико-методологічна основа і використані матеріали.

Методологічною основою є цільовий і структурно-функціональний підходи, теорія суспільного поділу та інтеграції праці, концепція територіального комплексування і територіальної структури.

При розробці даної теми автор використовував наукові роботи вчених економіко-географів і економістів - А.Г. Андрійчука, І.О. Горленко, К.Г. Гофмана, В.Ф. Горяньського, М.І. Долішнього, Я.І. Жупанського, Ф.Д. Заставного, К.В. Зворикіна, В.Ю. Іваніцького, Р.А. Івануха, М.Г. Ігнатенка, І.Р. Михасюка, О.О. Мінца, М.М. Паламарчука, Б.І. Пасхавера, М.Д. Пістуна, С.П. Позняка, В.П. Ру-

денка, П.Т.Саблука, С.Г. Струмиліна, М.П.Федоренка, Г.С.Хачатурова, О.І.Шабля, А.Б.Юаєфовича та ін.

У роботі використані матеріали управлінь Тернопільського облвиконкому: економіки, сільського господарства і продовольства, земельних ресурсів і охорони природи, а також управління статистики Тернопільської області, Тернопільського філіалу інституту "Украземпроект", первинні матеріали сільськогосподарських підприємств, матеріали науково-практичних конференцій, періодичної преси, особисті дослідження і спостереження, проведені автором в експедиціях 1986-1994 рр.

Методи дослідження. У роботі використовувався системно-структурний підхід, а також інші економіко-географічні, економіко-статистичні і економіко-математичні методи і прийоми: картографічний, порівняльно-географічний, історичний, експедиційний, балансових розрахунків, статистичних групувань, виробничо-територіальної типізації, багатовимірного математичного аналізу, математико-картографічного моделювання та ін.

Наукова новизна дослідження:

поглиблені і узагальнені теоретичні положення концепції економіко-географічної суті АРП обласного регіону і обґрунтований науково-методичний підхід до вивчення питань ефективності елементів і підсистем АРП;

розкрито зміст двоякого прояву категорії АРП "статичності" і "динамізму" і їх зв'язок з кінцевими результатами господарювання;

виділено у підсистемі аграрного трудового потенціалу такі елементи: власне трудовий потенціал, міграційний потенціал, освітній потенціал, розкрито їх суть і місце у формуванні цієї підсистеми;

визначені типи земельного, трудового і матеріально-технічного потенціалів різних рівнів ієрархії і складені їх графічні моделі;

розв'язано методичні питання комплексного відображення взаємопов'язаних показників, які характеризують структуру, функціонування і зв'язки АРП, відображають інтегральну суть АРП і його окремі сторони;

визначено вплив величини інтегрального АРП і його структури на економічну ефективність сільськогосподарського виробництва Тернопільської області;

побудовано на мові програмування "Turbo Pascal 6.0" серію карт, які розкривають зміст АРП Тернопільської області, і можуть використовуватись для потреб управління, планування і моніторингу.

Практичне значення і втілення результатів дослідження.

Викладені у дисертації рекомендації прикладного характеру для удосконалення наукових основ територіального планування і прогнозування. Рекомендована в роботі науково-методична концепція дослідження АРП може бути реалізована при економіко-географічному вивченні АРП інших обласних регіонів.

Рекомендації прикладного характеру, які спрямовані на удосконалення структури АРП Тернопільської області і встановлення його впливу на результати сільськогосподарського виробництва, передані управлінню сільського господарства та продовольства Тернопільського облвиконкому для практичного використання.

Теоретичні положення дисертації викладені у методичній розробці "Вивчення аграрно-ресурсного потенціалу у курсі "Географія України", яка використовується в навчальному процесі Тернопільського державного педагогічного інституту.

Апробація роботи. Основні результати дослідження викладено на регіональній науково-практичній конференції з проблем охорони природи і відтворення природно-ресурсного потенціалу Західного Поділля (Тернопіль, 1990), на обласній науково-практичній конференції з питань вивчення природи, населення та господарства Тернопільської області у загальноосвітній школі (Тернопіль, 1991), на республіканській науковій конференції з проблем раціонального використання, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу України (Чернівці, 1991), на міжобласній науково-практичній конференції з актуальних проблем соціально-економічного розвитку Подільського регіону (Тернопіль, 1992), на науковій конференції з фундаментальних географічних досліджень (Київ, 1994), на науковій конференції з проблем географії України (Львів, 1994), на наукових конференціях в Тернопільському педагогічному інституті (1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994).

Публікації. По темі дисертації опубліковано 19 праць загальним обсягом 5,3 друкованих аркушів.

Обсяг і структура роботи. Дисертація викладена на 171

сторінках машинописного тексту; складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (199 позицій) і 30 додатків, ілюстрована 6 таблицями і 13 рисунками.

II. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Аграрно-ресурсний потенціал - це сукупність властивостей природного середовища, трудових ресурсів і матеріально-технічної бази та можливостей їх інтегральної взаємодії, які визначають масштаби та інтенсивність виробництва сільськогосподарської продукції певної території.

АРП - це система, яка включає три взаємодіючі підсистеми: природну, трудову і матеріально-технічну, що постійно змінюються і розвиваються під впливом природних та соціально-економічних чинників, створюючи відповідну основу для розширеного виробництва продовольства та сировини для харчової і легкої промисловості.

Для АРП в цілому і його складових елементів характерний нерівномірний розвиток на певних етапах суспільного виробництва, що в значній мірі є наслідком неоднакових можливостей суспільства.

Категорія АРП проявляється двоюко. З одного боку, аграрний потенціал - це статична категорія, яка відображає об'єктивні умови, що склалися для даної території (господарської одиниці, району, області), а з другого боку - вона динамічна. Динамізм її проявляється тоді, коли простежується дія АРП та його складових щодо процесу розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва. Отже, потенціал може бути реалізований не інакше, як в процесі виробництва.

Необхідною умовою для розвитку будь-якого сільськогосподарського виробництва є певна величина АРП, а рушійним чинником для нього виступає максимально можлива реалізація функцій його складових (земельних, трудових і матеріально-технічних ресурсів). Статичність АРП характеризується кількісними параметрами його складових, а динамізм цієї категорії проявляється у якісно вищому, новому рівні, тобто здійснюється відтворення та реалізація функцій потенціалу та його елементів.

АРП характеризується багатьма особливостями. Однією з них є історичність, яка проявляється в зміні його величини, якісних

характеристик протягом довгого часу розвитку суспільства.

Важливою особливістю аграрного потенціалу є його цілісність, яка проявляється у тісному взаємозв'язку всіх його складових елементів. АРП визначається не механічним набором окремих видів, їх сумою, а їх системними властивостями. Цей взаємозв'язок можна прослідкувати через взаємозалежність і взаємопереплетеність основних економічних показників, які відображають суть складових АРП, через інтегральні результати функціонування АРП.

Методичні питання комплексного відображення взаємопов'язаних показників, які характеризують структуру, функціонування і зв'язки АРП, можуть бути розв'язані на основі багатьох підходів, особливо тих, які передбачають оцінку потенціалу в умовних одиницях.

Одним з таких підходів є методика В.М. Ішмуратова (1971). Згідно з нею для розрахунків величини інтегрального АРП адміністративного району беремо співвідношення площі сільськогосподарських угідь, вартості основних виробничих фондів і кількості зайнятих у сільськогосподарському виробництві до відповідних середньообласних показників і результати додаємо.

Формула для обчислення величини інтегрального АРП має такий вигляд:

$$M_i = \frac{S_i}{P_{S_{ob}}} + \frac{C_i}{P_{F_{ob}}} + \frac{N_i}{P_{N_{ob}}}, \text{ де}$$

S_i - площа сільськогосподарських угідь i -го району;

C_i - вартість основних виробничих фондів i -го району;

N_i - кількість зайнятих у сільськогосподарському виробництві i -го району;

$P_{S_{ob}}$ - середньообласний показник відношення площі сільськогосподарських угідь до кількості зайнятих, помножений на 10;

$P_{F_{ob}}$ - середньообласний показник відношення вартості основних виробничих фондів до кількості зайнятих, помножений на 10;

$P_{N_{ob}}$ - одна одиниця кількості зайнятих, прийнята за 10 чол.

Введення синтетичного показника для обчислення АРП відкриває широкі можливості для розрахунків, порівняння і співставлення окремих складових інтегрального потенціалу. На основі цієї методики, аналізуючи структуру АРП, можна побачити за ра-

хунок якого ресурсу досягається кращий результат у сільськогосподарському виробництві: землі, фондів чи трудових ресурсів.

2. Процес формування АРП є результатом складної взаємодії сукупності чинників загальнодержавного і регіонального масштабу.

Серед загальних чинників найважливішими є: потреби населення у продуктах харчування, поглиблення розподілу та інтеграції аграрно-промислової праці; розвиток науково-технічного прогресу; аграрна і соціальна політика держави, зокрема, політика пріоритетного розвитку села.

Регіональні чинники являють собою конкретні природно-і соціально-географічні особливості території, яка досліджується. Серед них особливе значення мають передовсім природні і соціально-економічні чинники. Роль окремих із них проявляється по-різному при формуванні АРП на різних етапах. В дисертації основну увагу приділено характеристиці регіональних чинників.

Одним із чинників, які впливають на АРП, є економіко-географічне положення (ЕГП). Економічні зв'язки є просторовими, які виникають внаслідок взаємодії між економічними об'єктами і реалізуються через певний простір - територію, що має деякий потенціал ЕГП. Потенціал ЕГП є складовою частиною інтегрального потенціалу території. Територія Тернопільської області відзначається вигідним сусідським, транспортним і природно-географічним положенням. Особливе значення для розвитку АРП має розміщення області у сприятливих ґрунтово-кліматичних умовах, і по-сусідству з індустріально розвинутою Львівською областю.

Рівень господарської освоєності території - це результат і чинник формування АРП. Як результат - він залежить від історичних особливостей розвитку агропромислового виробництва, його цільової функції, а як чинник - виступає передумовою дальшого удосконалення вже сформованого АРП.

Тип освоєння - це головний виробничий процес (або поєднання процесів), який визначає господарську діяльність населення. Тернопільська область належить до територій з сільськогосподарсько-промисловим типом освоєння. В межах України вона має досить високий рівень розвитку сільського господарства (виробництво валового доходу на 100 га сільськогосподарських угідь становить понад 99 тис.крб., по Україні - 70 тис.крб. у цінах 1983 року).

Рівень розвитку інфраструктури території, особливо ко-

мунікаційної, є важливою складовою її освоєності. Від територіальної організації інфраструктури, густоти транспортної мережі, її технічного стану, напряму автомобільних шляхів і залізниць залежать особливості АРП і зв'язки між його елементами та підсистемами.

Система розселення регіону впливає на специфіку розподілу елементів АРП, його територіальну організацію. Наявність великого і середніх міст зумовлює високу моноцентричність агропромислового виробництва і є важливою основою для функціонування АРП. Територіальні групи поселень і сільськогосподарських підприємств утворюють кушові системи розселення. Трудовий потенціал таких систем розселення є основою не тільки сільськогосподарського виробництва цієї території, але і як потенціал для галузей, що переробляють сільськогосподарську продукцію.

У формуванні АРП регіону велике значення мають природні чинники. Важливою умовою функціонування АРП ввагалі і земельно-го потенціалу, зокрема, в рельєф. Він зумовлює особливості використання земельного фонду і сільськогосподарських угідь, застосування різних видів сільськогосподарської техніки і транспортних засобів, формування системи розселення і будівництво виробничих об'єктів.

Великий вплив на АРП і, насамперед, на земельний потенціал має клімат. Врахування місцевих агрокліматичних особливостей дозволяє оптимально підбирати склад основних сільськогосподарських культур, і тим самим, послабити несприятливий вплив природних явищ на процес вегетації рослин та ін.

Геоморфологічна будова і клімат у значній мірі визначають водний режим території, що є важливою умовою функціонування АРП.

Головним елементом природно-географічних умов, які визначають АРП, є грунти. Вони безпосередньо впливають на особливості росту і розвитку сільськогосподарських культур, їх врожайність, а, отже, цим самим (при інших рівних умовах) істотним чином впливають на величину передусім аграрно-земельного потенціалу. Виробництво сільськогосподарської сировини і продовольства орієнтується на відповідні, типи ґрунтів. Цим досягається значне підвищення ефективності використання їх природного потенціалу. Крім цього, здійснення різних заходів агротехнічного амісту (внесення мінеральних добрив, введення сівозмін, застосування передової ґрунтообробної техніки і т.д.) докорінним чи-

ном впливає на економічну родючість ґрунтів.

Формування і функціонування АРП в значній мірі залежить від еколого-географічних умов. На регіональному рівні вони характеризуються специфічними рисами, які визначаються в основному давністю і типом освоєння території. В староосвоєних територіях, які мають велику густоту населення, значну концентрацію виробництва, а також обмежені природні ресурси для економічного і соціального розвитку (до таких відноситься і Тернопільська область), екологічне навантаження на територію зростає, посилюється вплив екологічного чинника на АРП. Для комплексної оцінки еколого-географічних умов важливе значення має впровадження єдиної системи екологічного моніторингу.

3. Особливості формування функції елементів і підсистем АРП можна виявити на основі вивчення його компонентної структури. В результаті системного аналізу в компонентній структурі АРП ми виділяємо такі підсистеми: аграрний земельний потенціал (АЗП), аграрний трудовий потенціал (АТП) і аграрний матеріально-технічний потенціал (АМТП).

Під АЗП слід розуміти сукупність властивостей сільськогосподарських та інших угідь, їх природну здатність для виробництва певної кількості і якості продукції рослинництва.

АЗП - необхідна умова розвитку АПК різної спеціалізації. Ще одна особливість АЗП полягає в тому, що він розглядається як сукупність певних рис конкретної території, характерна деяка цілісність. АЗП - складова частина природно-ресурсного потенціалу, території загалом, що впливає на різні сторони суспільного життя, перш за все на стан і розвиток сільськогосподарського виробництва. Одна і та ж територія, з одного боку, є основою формування АПК, а з другого боку - важливою умовою функціонування інших видів територіально-господарських комплексів.

У структурі АЗП Тернопільської області основну частку складають сільськогосподарські угіддя (93,3%). В інтегральному АРП області вони займають 33,4%. В Зборівському, Підволочиському і Теревовлянському районах ця частка коливається від 35 до 37%.

За рівнем розораності в межах Тернопільської області можна виділити три групи районів: центральні райони-високий (88-92%); південні-середній (85-89%); північно-західні - низький (75-82%).

Підсистема АТП включає в себе сукупність людських індивідумів з відповідними психологічними, демографічними і духовними характеристиками, які при певних соціально-економічних, політичних умовах реалізують або можуть реалізувати свої фізичні та інтелектуальні можливості у поєднанні з іншими компонентами АРП для створення аграрної продукції.

Найголовнішою особливістю АТП є його самовідтворення. При цьому важлива роль належить народжуваності, смертності і міграції населення, що приводить до динаміки трудового потенціалу. Другою особливістю АТП є соціально-психологічні характеристики, які відображають сукупність стимулів, навиків, традицій, що проявляються у психології соціальних груп людей, зокрема, у здатності займатися сільськогосподарською діяльністю тощо. Для глибокого і детального аналізу АТП в його структурі доцільно виділити: власне трудовий, освітній і міграційний потенціали.

У інтегральному АРП області трудовий потенціал займає 33,3%. Найбільша його частка у Заліщицькому, Борщівському, Монастириському і Шумському районах (36-37%). Реалізація фізичних і розумових здібностей трудових ресурсів у Тернопільській області відбувається у складній демографічній ситуації (зниження природного приросту сільського населення, зменшення кількості зайнятих у сільському господарстві та ін.).

За часткою зайнятих у сільськогосподарському виробництві області виділено п'ять рівнів: найвищий-88,9% (Шумський район); високий - 83-87% (Збаразький, Зборівський, Гусятинський, Монастириський і Тернопільський райони); вище середнього - 82-86% (Ланівецький, Пидволочиський, Тернопільський райони); середній - 81-83% (Бучацький, Заліщицький, Ковівський, Кременецький, Чортківський райони); низький - 75% (Бережанський, Борщівський райони).

До важливих складових інтегрального АРП належить АМТП, під яким слід розуміти сукупність матеріальних ресурсів нерухомості (будівлі, споруди), сільськогосподарської техніки (машини, устаткування, транспортні засоби та ін.), енергетичних ресурсів (потужність механічних, електричних двигунів, електроустановок та ін.) і відповідних живих організмів (продуктивна і робоча худоба, багаторічні насадження), які при певних соціально-економічних умовах забезпечують виробництво, зберігання і перероб-

ку сільськогосподарської продукції.

АМТП має ряд особливостей порівняно з іншими складовими АРП. У сільському господарстві матеріально-технічні засоби піддаються впливу природних умов значно більше, ніж в інших галузях. Зональність сільськогосподарського виробництва зумовлює необхідність відповідних систем машин, неоднакові розміри і структуру інших складових потенціалу. Роль АМТП у формуванні рівня виробництва проявляється через відповідне використання землі.

В умовній масі інтегрального АРП Тернопільської області АМТП займає таку ж частину, як і трудовий, а в Тернопільському і Гусятинському районах він на 4-6% більший від середньообласного показника. Аналіз цього компоненту АРП свідчить про необхідність докорінної перебудови у використанні матеріально-технічних цінностей у сільському господарстві. Так як загальна величина їх постійно зростає, підвищується рівень фондооснащеності сільськогосподарського виробництва, а ефективність його знижується.

У межах Тернопільської області можна виділити шість рівнів розвитку АМТП за показником фондозабезпеченості: дуже високий (Воршівський район) - 244 тис.крб. на 100 га сільськогосподарських угідь (у цінах 1983 р.); високий (Заліщицький і Гусятинський райони) - 209-220 тис.крб.; вище середнього (Тернопільський район) - 216 тис.крб.; середній (Бучацький, Зборівський, Козівський, Кременецький, Ланівецький, Монастирський, Чортківський, Шумський райони) - 188-189 тис.крб.; низький (Бережанський район) - 175 тис.крб.; дуже низький (Підволочиський, Збарзький, Терехівський райони) - 139-170 тис.крб.

4. Територіальний аспект вивчення АРП проявляється у виділенні просторових відмінностей у складі потенціалу. Необхідно дослідити територію як умову для поступового урізноманітнення структури АРП, виявити "поля" АРП (щільність) і їх прав у територіальному аспекті.

Важливе значення має виділення відповідних територіальних таксонів, які б мали однакові специфічні кваліфікаційні ознаки і типологічні характеристики. У нашому дослідженні основною таксономічною одиницею членування території виступатиме зона. Акцент на понятті зони зумовлений тим, що це один з найдавніших

термінів, який тісно пов'язаний з процесом членування території у відповідності з фактичними умовами і чинниками.

В територіальній ієрархічній структурі інтегрального АРП області ми виділяємо: аграрно-ресурсні зони, підзони і ареали. Під аграрно-ресурсною зоною розуміємо територію, в межах якої спостерігається однаковий рівень значень інтенсивності показників за основними компонентами інтегрального потенціалу. Територіальні угруповання АРП, в яких спостерігається деяке відхилення показників від зональних, називається аграрно-ресурсною підзоною. Аграрно-ресурсний ареал - це територіальна відміна, яка характеризується специфічними особливостями прояву АРП і не обов'язково входить у склад зони чи підзони (наприклад, ареал АРП Тернопільського приміського району).

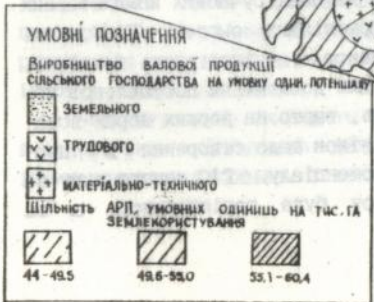
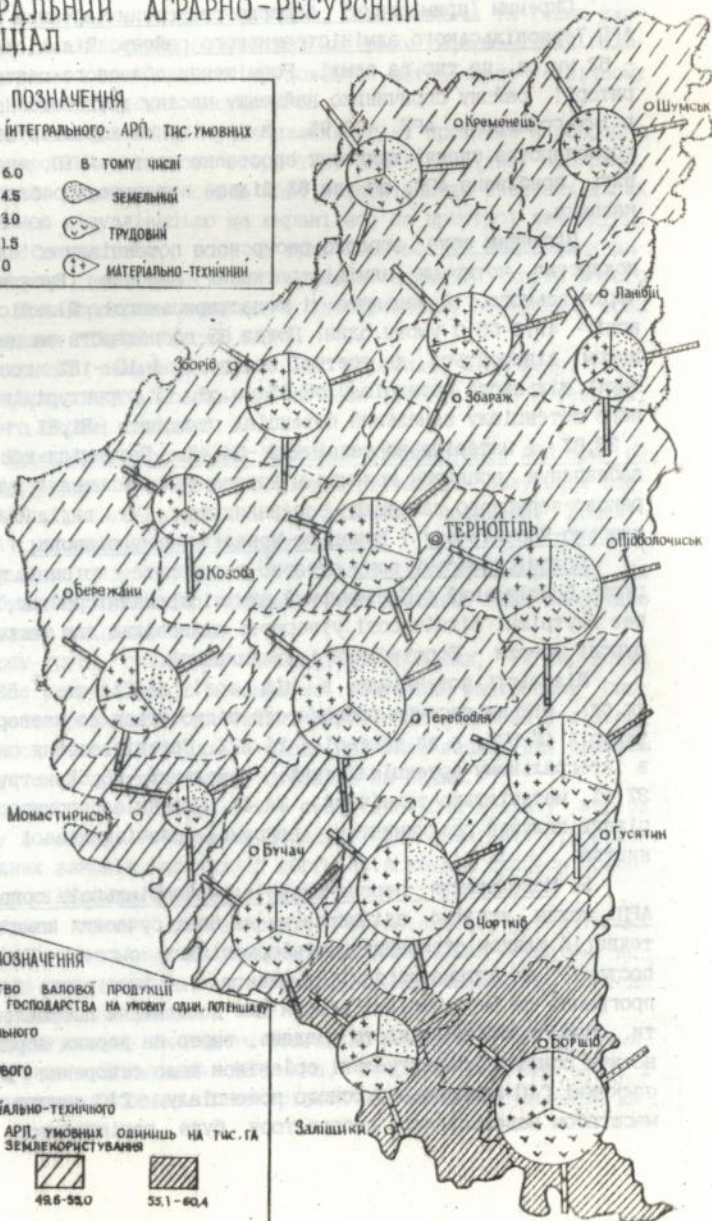
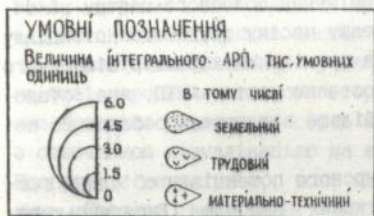
Територіальну структуру АРП Тернопільської області вивчено на основі сумарного умовного інтегрального потенціалу по кожному сільськогосподарському підприємству. Показники, які характеризують величину АРП і його складових частин, переведені в умовні одиниці на одну тисячу гектарів землі. Всі господарства за цим показником поділено на категорії: перша - менше 35,0 ум.од. на тис.га землі, друга - 35,1-45,0, третя 45,1-55,0, четверта - 55,1-65,0, п'ята - 65,1-75,0, шоста - 75,1-85,0, сьома - понад 85.

На основі цього синтетичного відносно ^{го}/показника в межах території Тернопільської області виділено три зони аграрно-ресурсного потенціалу: Північну, Південну і Придністровську (рис.1).

Північну зону складають господарства дев'яти адміністративних районів - Бережанського, Збаразького, Зборівського, Ковівського, Кременецького, Ланівецького, Підволочиського, Тербовлянського, Шумського. Величина АРП тут становить 44,0-49,5 ум. од. на тис.га землі. Структура інтегрального потенціалу: земельний - 35%, трудовий - 32,8%, матеріально-технічний - 32,2%. Тут найбільша частка господарств, які відносяться до третьої категорії за щільністю потенціалу 50-51% і 37-38% - господарства другої категорії. Потенціал цієї зони сприяє розвитку багатогалузевого рослинництва і тваринництва.

В межах цієї зони можна виділити такі підзони: Шумсько-Ланівецьку, Збаразько-Кременецьку, Зборівсько-Ковівську, Тербовлянсько-Підволочиську та Бережанський аграрно-ресурсний

ІНТЕГРАЛЬНИЙ АГРАРНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ



ареал.

Окремим (приміським) аграрно-ресурсним ареалом виступає АРП Тернопільського адміністративного району. Щільність АРП тут - 52 ум.од. на тис.га землі. Розміщення обласного центру на території району спричинило найменшу частку трудового потенціалу в інтегральному АРП - 29,9%, а приміський характер сільського господарства сприяв швидкому зростанню частки АМТП, яка становить приблизно 40%, що на 6% більше від середньообласного показника.

Південна зона аграрно-ресурсного потенціалу об'єднує господарства чотирьох адміністративних районів (Гусятинського, Чортківського, Бучацького і Монастирського). Щільність АРП у зоні - 49,6-55,0 умовн.один. Понад 85 господарств за цим показником відносяться до третьої категорії і 15--16% господарств мають щільність потенціалу 55-65 ум.од.. У структурі інтегрального потенціалу земельний потенціал становить - 31,8%, трудовий - 33,8% і матеріально-технічний - 34,4%. Потенціал даної зони забезпечує розвиток молочно-м'ясного тваринництва і цукровобуряково-зернового напрямку рослинництва. Тут виділяємо Гусятинсько-Чортківську і Бучацько-Монастирську підзони.

Підністрівську зону аграрно-ресурсного потенціалу утворюють Борщівський і Заліщицький адміністративні райони, які через внутрішні відмінності утворюють відповідно два аграрно-ресурсні ареали - Борщівський і Заліщицький.

Щільність потенціалу в цій зоні найбільша - 55,1-60,4 ум.од. Більша частина господарств відноситься до четвертої категорії 42-57%, а до третьої - 21-27%. Співвідношення складових в інтегральному потенціалі такі: земельний - 28,5%, трудовий - 37,1%, матеріально-технічний - 34,4%. Потенціал сприяє розвитку різних галузей рослинництва, зокрема, овочівництва і тваринництва.

Б. Моделювання перспективної територіальної організації АРП можна успішно здійснювати на базі сучасних комп'ютерних технологій шляхом створення геоінформаційних систем /ГІС/, які постають як автоматизовані комплекси, що інтегрують технічні, програмні та інформаційні засоби для досягнення поставленої мети. Враховуючи складність завдань, варто на перших порах встановити основні концептуальні орієнтири щодо створення в перспективі ГІС аграрно-ресурсного потенціалу. ГІС даного типу за масштабом модельованого геопростору буде регіональною, а за

змістом - спеціалізованою (галузевою). Її ядро складатиме банк даних із текстових, картографічних, статистичних та інших джерел. Банк даних повинен базуватися на трьох інформаційних "блоках", а саме: земельному, трудовому і матеріально-технічному відповідно до складових частин АРП.

Практичною стороною розв'язання цієї проблеми є розробка на базі персонального комп'ютера типу IBM відповідної програми, яка дозволяє створювати серію карт відповідно до введених даних з одночасною візуалізацією на екрані або на пристрої для друку. Програма є динамічною, вона не прив'язується до конкретних даних. Вводячи нові дані, ми зможемо отримати карти нового змісту. Дана програма написана в інтегрованому середовищі мови програмування "Turbo Pascal 6.0".

На основі введених даних ми отримали відповідні географічні карти, які відображають як весь інтегральний потенціал, так і його окремі складові.

6. Економіко-географічні проблеми використання АРП при переході до ринку: в сучасний період відбувається залучення елементів АРП у ринкові відносини при дальшому посиленні децентралізації управління його використанням.

При аналізі використання АРП області в період переходу до ринку було встановлено чотири групи проблем, які необхідно розв'язувати на цьому етапі.

Першу групу складають економічні проблеми, їх вирішення передбачає реорганізацію монопольної колгоспно-радгоспної системи господарювання і однотипних виробничих відносин у сільському господарстві. Центральне місце при розв'язанні цих проблем займає питання про власність, особливо на землю.

Другою групою проблем, які необхідно розв'язати у період переходу до ринку, є правові аспекти, які вимагають створення відповідних законів, що дало б змогу здійснювати процеси приватизації у сільському господарстві.

У третю групу об'єднуються організаційно-управлінські проблеми, розв'язання яких передбачає вироблення механізму переходу від планово-директивної форми господарювання до якісно іншої - саморегульованої.

Четверту групу складають соціально-психологічні проблеми, в основі яких є формування власника, зокрема, власника землі і інших основних засобів. У теперішній час частина сільських жи-

телів, які працюють у колективних сільськогосподарських підприємствах, мають певні соціальні та суспільні переваги, а якими їм важко розлучитися.

Перехід до ринку позначився і на структурних змінах АРП. Перш за все, це стосується двох його основних складових: земельного і трудового потенціалів. Земельний потенціал, який раніше монопольно використовувався тільки в колективних сільськогосподарських підприємствах, почав використовуватися і іншими формами господарювання, зокрема, фермерськими господарствами. В Тернопільській області знаходиться у користуванні фермерів понад 9 тис. га землі, що становить майже 0,7% від наявних угідь області.

Важливими є зміни, яких зазнає трудовий потенціал села в період переходу до ринку, зокрема, при запровадженні нових форм господарювання. Частка зайнятих у фермерських господарствах області становить лише 0,95% від загальної кількості працездатного населення. Це є наслідком не тільки об'єктивних причин (недосконалість законодавства, відсутність малогабаритної техніки тощо), але і психологічних, зокрема, боязнь безробіття, поява чітко вираженої найманої праці та ін.

Для ефективного використання АРП в сучасних умовах необхідно забезпечувати і розвиток відповідної виробничої інфраструктури в сільській місцевості, зокрема, переробних цехів і підприємств приватної, акціонерної або кооперативної власності, що дасть змогу частково змінити і матеріально-технічний потенціал.

Нові форми господарювання, зокрема, фермерські господарства є важливою умовою зміни функціонування АРП в сучасних умовах. У зв'язку із недостатнім рівнем розвитку фермерства в Україні, у тому числі і в Тернопільській області, передбачається створення регіональних фермерських спілок (об'єднань), які б захищали інтереси фермерів. Ці спілки (об'єднання) могли б включати такі відділи: земельний, технічний, фінансовий і юридичний.

7. Розвиток і функціонування АРП на перспективу передбачає такі шляхи підвищення його ефективності:

- прискорене впровадження досягнень науково-технічного прогресу у сільськогосподарське виробництво з метою підвищення продуктивності праці в цій галузі, покращання умов праці селян і, зокрема, скорочення кількості зайнятих ручною працею;

- удосконалення структури АМТП, особливо зменшення частки будівель і споруд, забезпечення технічного переозброєння сільського господарства з урахуванням усієї різноманітності організаційно-виробничих форм господарювання;

- розробка проектів і виготовлення промисловістю таких машин, які б максимально використовувалися на різних виробничих операціях і якнайменше залежали від сезонного характеру виробництва;

- ефективне використання всіма землекористувачами сільськогосподарських угідь, особливо ріллі;

- застосування засобів обчислювальної техніки в процесі дослідження АРП, з метою використання результатів в регіональному управлінні, плануванні і моніторингу;

- розвиток різних форм господарювання в сільському господарстві, що забезпечують конкуренцію, і цим сприяють ефективнішому використанню АРП.

По темі дисертаційного дослідження опубліковано такі праці:

1. О понятии аграрно-ресурсного потенциала территории // Географические основы природопользования.- Вестн. Львов. ун-та. Серия геогр., вып. 15, 1986, с. 18-21 (у співавторстві).

2. Понятие экономико-географического потенциала // Географические основы природопользования.- Вестн. Львов. ун-та. Серия геогр., вып. 16, 1988, с. 73-74.

3. Формування природно-ресурсного потенціалу регіону і проблеми охорони природи // Проблеми охорони природи і відтворення природно-ресурсного потенціалу Західного Поділля: Тези доп. регіон. наук.-практ. конф.- Тернопіль, 1990, с.53-55.

4. Природно-ресурсний потенціал АПК Тернопільської області і раціональне природокористування // Проблеми охорони природи і відтворення природно-ресурсного потенціалу Західного Поділля: Тези доп. регіон. наук.-практ. конф.- Тернопіль, 1990, с.121-123.

5. Земельні ресурси Тернопільської області // Природа, населення та господарство Тернопільської області і їх вивчення в загальноосвітній школі: Матер. обл. наук.-практ. конф., Тернопіль, 1991, с.96-102.

6. Методика економічної оцінки потенціалу земельних ресурсів Тернопільської області // Природа, населення та господарство Тернопільської області і їх вивчення в загальноосвітній

школі: Матер. обл. наук.-практ. конф., Тернопіль, 1991, с.160-166.

7. До питання про структуру аграрно-ресурсного потенціалу регіону //Проблеми раціонального використання, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу України: Тези допов. 1 респ. наук. конф. - Чернівці, 1991, с.40-41.

8. Компонентна структура аграрно-ресурсного потенціалу //Тези доп. першої звітної наук. конф. викл. та студ. географ. ф-ту Терноп. пед. ін-ту за 1990 р., Тернопіль, 1991, с.33.

9. До питання про підвищення ефективності використання земельно-го потенціалу //Тези доп. першої звітної наук. конф. викл. та студ. географ. ф-ту Терноп. пед. ін-ту за 1990 р., Тернопіль, 1991, с.36.

10. До питання про методи оцінки земельних ресурсів // Тези доп. другої звітної наук. конф. викл. та студ. географ. ф-ту Терноп. пед. ін-ту за 1991 р., Тернопіль, 1992, с.28.

11. Про деякі аспекти трудових ресурсів потенціалу //Тези доп. другої звітної наук. конф. викл. та студ. географ. ф-ту Терноп. пед. ін-ту за 1991 р., Тернопіль, 1992, с.41 (у співавторстві).

12. До питання про раціональне використання трудового потенціалу в сільському господарстві Тернопільської області //Тези доп. другої звітної наук. конф. викл. та студ. географ. ф-ту Терноп. пед. ін-ту за 1991 р., Тернопіль, 1992, с.42.

13. До питання про ефективне використання технічного потенціалу в сільському господарстві //Тези доп. другої звітної наук. конф. викл. та студ. географ. ф-ту Терноп. пед. ін-ту за 1991 р., Тернопіль, 1992, с.50.

14. Про ефективне використання матеріально-технічного потенціалу в сільському господарстві Тернопільської області //Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку Подільського регіону: Тези доп. міжоблас. наук.-практ. конф., Тернопіль, 1992, с.48-50.

15. Сучасний стан вивчення аграрно-ресурсного потенціалу //Матеріали доп. третьої звітної наук. конф. викл. та студ. географ. ф-ту Терноп. пед. ін-ту за 1992 р., Тернопіль, 1993, с.91-95.

16. Деякі особливості аграрно-трудоного потенціалу // Матеріали доп. третьої звітної наук. конф. викл. та студ. географ. ф-ту Терноп. пед. ін-ту за 1992 р., Тернопіль, 1993, с.96-98.

17. Вивчення аграрно-ресурсного потенціалу в курсі "Географія України": Методичні рекомендації для студентів географічного факультету, Тернопіль, 1994, 43 с.

18. Про деякі питання використання аграрно-ресурсного потенціалу в період переходу до ринку //Фундаментальні географічні дослідження. Стан, проблеми, напрямки. Тези доп.наук.конф., вересень 1994.-К., 1994, с.193-195.

19. До питання вивчення аграрно-ресурсного потенціалу в курсі "Географія України" //Проблеми географії України. Матеріали конф., жовтень 1994.- Львів, 1994, с.217-218.

ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ АГРАРНО-РЕСУРСНОГО
ПОТЕНЦИАЛА (на примере Тернопольской области)
(Б.Я.Федунык)

Объектом исследования является аграрно-ресурсный потенциал (АРП) Тернопольской области. В работе рассмотрены вопросы экономико-географической сущности АРП административной области и его особенности. Разработаны научно-теоретические положения экономико-географического исследования АРП. Изучено влияние различных факторов на структуру и территориальную организацию потенциала. Исследована компонентную, территориальную структуру и особенности функционирования АРП Тернопольской области, а также проблемы использования потенциала в период перехода к рынку. Использованы соответствующие компьютерные программы для математико-картографического моделирования областного АРП и на этом основании создано серию карт. Разработаны основные пути совершенствования структуры АРП Тернопольской области на перспективу.

Economic and Geographic investigations of the Region
Agrarian and Resource Potential (on the basis of the
Ternopil region)

(B. Ya. Fedunyk)

The object of investigations of the present work is agrarian and resource potential (ARP) of the Ternopil region. The questions of economic and geographic essence of the administrative region ARP and its peculiarities have been examined in this work. Scientific and theoretic principal propositions concerning economic and geographic investigations of ARP have been worked out. It has been studied the influence of various factors upon the structure and territorial organization of the potential. The component, territorial structure and the peculiarities of ARP functioning of the Ternopil region as well as the problems of the potential usage in a transitional period to market have been investigated. It has been used the corresponding computer programmes for mathematic and cartographic modelling of the regional ARP and thus a series of maps has been made up.

It has been worked out the main ways of structure improvement of the Ternopil regional ARP in perspective.

AB 31.440

AB 31.440